

Ryslett, K. & Afset, B. (2025). Jødisk matkultur i hjem, barnehage og skole: «Det er sånn kosher-style, hvis du har hørt om det?». I G. M. Grande, L. Husjord & K. Ryslett (Red.), *Matkulturer i Norge: Samisk, kvensk/norskfinsk, skogfinsk, jødisk, romsk og romani/tater i fagområdet mat og helse i lærerutdanningene*. (s. 175–201). Fagbokforlaget. DOI: <https://doi.org/10.55669/oa580406>

Kapittel 6

Jødisk matkultur i hjem, barnehage og skole

«Det er sånn kosher-style, hvis du har hørt om det?»

Kari Ryslett¹ og Bente Afset¹

¹ Høgskulen i Volda

Sammendrag: Det er gjort en del forskning på den jødiske minoriteten i Norge i det siste. Men vi mangler forskning på norske jøders matkulturelle praksiser. Denne praksisen er interessant siden regler og tradisjoner knyttet til mat og spising er så sentrale i jødisk religion.

Artikkelen undersøker hvilken betydning jødisk matkultur har for unge norske jøder, og hvordan de, som del av en liten minoritet, har opplevd møtet med barnehage og skole. Innledningsvis presenteres historien til den jødiske minoriteten i Norge og hva de jødiske spisereglene består i. Studien er kvalitativ, der vi har dybdeintervjuet seks unge norske jøder i alderen 19–27 år. Funnene er analysert tematisk og drøftes i lys av religionssosiologiske teorier, Goodlads læreplanteori og tidligere forskning.

Funn viser at jødiske spiseregler og matkultur har betydning for informantenes identitet. Denne identiteten knyttes til familie, tradisjoner og minnekultur. Innad i det jødiske miljøet er det imidlertid stor variasjon og fleksibilitet i hvordan man praktiserer jødiske spiseregler. Enkelte av informantene beskriver denne fleksibiliteten som *kosher-style*. Funnene peker også på at deltakelse i majoritetssamfunnet i barnehage og skole markerer overganger der spisereglene blir tydeligere. Videre viser studien at de jødiske elevenes opplevelser knyttet til mat og måltider i opplæringen i stor grad avhenger av læreres kunnskap og tilrettelegging. I skolefaget Mat og helse opplever våre informanter lite eller ingen tilrettelegging.

Nøkkelord: nasjonal minoritet, jødisk matkultur, jødiske spiseregler

Abstract: Some research has been done on the Jewish minority in Norway lately, but we lack research on Norwegian Jews' culinary cultural practices. This practice is interesting since rules and traditions related to food and eating are so central to Jewish religion. The article examines the significance of Jewish food culture for young Norwegian Jews. It also explores how they, as part of a small minority, have experienced the encounter with kindergarten and school.

The introduction presents the history of the Jewish minority in Norway and what the Jewish dietary rules are. This study is qualitative, where we conducted in-depth interviews with six young Norwegian Jews aged 19–27 years. Our findings have been analyzed thematically and discussed considering sociology of religion theories, Goodlad's curriculum theory, and previous research.

Findings show that Jewish dietary rules and food culture are important for the informants' identity, which they link to family, traditions, and memory culture. Within the Jewish community, however, there is great variation and flexibility in how Jewish dietary rules are practiced. This flexibility is described by some of the informants as kosher-style.

The findings also point out that participation in the majority society in kindergartens and schools marks transitions where eating rules become noticeable. Furthermore, the study shows that the Jewish students' experiences related to food and meals in their education largely depend on teachers' knowledge and adaptations. In the school subject Food and Health, our informants experience little or no adaptation.

Keywords: national minority, Jewish dietary rules, religious food considerations, Jewish food culture

Introduksjon

Jøder i Norge

Jødisk historie i Norge strekker seg tilbake til slutten av 1600-tallet da enkelte forretningsreisende virket i Danmark/Norge (Banik & Høeg, 2022, s. 145). Grunnloven av 1814 forbød jøder å oppholde seg på norsk jord eller å være borgere av riket. Dette forbudet ble først opphevet i 1851. Mot slutten av 1800-tallet fikk vi en større innvandring av jøder. Dette var såkalte *askenaser*, jøder med bakgrunn fra Øst-Europa og fransk- og tysktalende områder nord for Alpene (Groth, 2023; Aschim & Herberger, 2020). Flertallet av disse immigrantene bosatte seg i Kristiania (Oslo) og en del i Trondheim, mens resten spredte seg rundt omkring i landet.

I 1942 var det 2100 jøder i landet, men under andre verdenskrig ble 773 av disse deportert, og mange flyktet. I dag anslår man antallet jøder i Norge til mellom 1400 og 2000. Ifølge Herberger (2018) er tallet trolig for lavt, men en nøyaktig oversikt er vanskelig å skaffe.

Det Mosaiske Trossamfunn i Oslo (DMT), stiftet i 1892, er den største jødiske institusjonen i Norge. Medlemmer av DMT må være jøder i henhold til ortodoks lov (*halakha*). Det vil si at de enten må være født av jødisk mor eller ha konvertert til jødedommen etter ortodokse regler. Gudstjenester og annen felles praksis i DMT følger ortodokse regler. Dette gjelder også i barnehagen som menigheten driver, der man følger ortodoks praksis, blant annet når det gjelder matservering og feiring av høytider.

DMT driver også en liten butikk der man blant annet kan få kjøpt kjøtt som er kosher. Det vil si at det er slaktet ifølge rabbinsk lov (*sjekting*). Sjekting innebærer at dyret, som må være tillatt etter rabbinsk lov, drepes uten bedøvelse ved et dypt kutt i halspulsåren av en rituell slakter. Foruten i hovedstaden finnes det en jødisk synagoge i Trondheim.

Det mosaiske samfunn i Trondheim ble stiftet i 1905, fra 2017 med navnet Det Jødiske Samfunn i Trondheim (Høeg, 2022, s. 205). Det jødiske samfunn i Bergen (DJSB) ble etablert i 2020. Selv om de ikke per nå er registrert som trossamfunn, har DJSB planer om å etablere synagoge for jøder i Bergen.

Norske jøder i vår tid har ulike bakgrunner, og mange har familiebakgrunn i askenasisk kultur. Globale kontakter, ekteskap over landegrensene og arbeidsinnvandring har i tillegg ført til at jøder i Norge har kulturelt varierte tilhørigheter. Disse strekker seg fra Øst-Europa og tysk- og fransktalende

områder, men også fra den iberiske halvøy og fra Midtøsten (*mizrahim*). Deres tradisjoner ligger nær de *sefardiske*, betegnelsen på etterkommere av jøder som ble fordrevet fra Spania (*Sefarad*) i 1492 (Groth, 2022). Norske jøders forhold til jødisk tro og praksis er også ulikt. Det varierer fra de som følger ortodoks praksis, til dem som regner seg som ateister, men kanskje har noen rituelle eller symbolske markører som signaliserer deres jødiske identitet for dem selv og omgivelsene.

Jødedommen er den eldste av de abrahamittiske religionene: jødedom, kristendom og islam. Jødedommens helligste tekst er Toraen (Mosebøkene). Dette er den skriftlige loven, åpenbart for Moses på Sinai. Ifølge tradisjonen fikk Moses også åpenbart en del lover som ikke skulle skrives ned for å kunne være åpne for tolkninger (Haaland, 2011). Over tid utgjorde dette en enorm mengde fortolkninger som etter hvert fikk skriftlig form. Dette ble samlet i Talmud, som finnes i to redaksjoner: den palestinsiske Talmud (ca. år 400) og den babilonske (slutten av 500-tallet). Den siste er størst og mest brukt.

Lærdes kommentarer og tolkninger i middelalderen, slik som skriftene til Moses Maimonides (ca. 1135–1204), lege, rettslærd og filosof fra Cordoba, har hatt betydning til i dag. I verket *Sefer hamizvot* (boken om de religiøse forpliktelser) systematiserer han de 613 bud og forskrifter som ifølge jødisk tradisjon finnes i den religiøse loven. En tradisjon forteller at granateplet, som også har status i bibelske tekster, har akkurat 613 frø i seg og viser til lovens bud.

Kosher – de jødiske spisereglene

De jødiske spisereglene kalles på hebraisk *kashrut*. Matvarene som oppfyller spiseforskriftene, kalles *kosher* og signaliserer at de er godkjent etter jødisk lov og derfor tillatt å spise. Av Toraens 613 forskrifter om hvordan man skal leve, handler mer enn 50 av dem om mat og drikke (London, 2009). Det bibelske grunnlaget for spisereglene finnes i Mosebøkene, 3 Mosebok kap. 11,3-22 og 5 Mosebok 14,3-47. Forskriftene beskriver hvilke dyr som er rene, det vil si tillatt å spise, og dyr som er urene, ikke tillatt å spise. Tillatt er kjøtt av drøvtyggere med delte klover og fugler med to føtter, men ikke rovfugl. Tillatt er også fisk med finner og skjell. Kjente eksempler på mat som ikke er tillatt og derfor uren, er svinekjøtt og skalldyr. Gjennom tidene har disse reglene blitt tolket og tilpasset skiftende omstendigheter (Kraemer, 2020).

En spiseregel som representerer en slik tolkning, er forbudet mot å blande kjøttmat og melkemat i samme måltid. Dette er utledet av et bud som gjentas tre ganger i Bibelen og forbyr israelitten å koke et kje i melken til moren (2 Mos 23,19; 34,26; 5 Mos 14,21). Tillatt og ikke tillatt mat omtales med jiddiske begrep, et språk utviklet av middeltyske dialekter med hebraiske lånord (Theil & Johansen, 2024). *Parve* betegner nøytrale matvarer, det vil si verken kjøtt- eller melkemat, som frukt og grønnsaker som kan kombineres med alt. Matvarer som ikke skal spises kalles *treif*.

Siden melkemat og kjøttmat ikke skal blandes, verken på tallerkenen eller i magen ifølge ortodokse regler, vil et kosher-kjøkken ha eget servise og kjeler for kjøttmat og ett for melkeprodukter. Kosher er all mat som er godkjent og tilberedt etter reglene.

Jødiske høytider

Den jødiske kalenderen har mange høytider med bakgrunn i Den hebraiske bibelen eller jødisk historie. Av de viktigste er *sabbaten*, som feires hver sjuende dag, og *pesach*, den sju dager lange jødiske påskefesten. Sabbat er den eneste høytiden som er nevnt i de ti bud, 2 Mosebok 20,8-10 og 5 Mosebok 5,12-15. Sabbaten strekker seg fra solnedgang fredag til solnedgang lørdag kveld. Poenget med budet er at man ikke skal arbeide, men hvile fra arbeidet denne dagen. Jødiske lærde har fundert mye på hva «ikke arbeid» betyr i praksis. Slik finnes det en hel rekke regler for hva man kan gjøre og ikke kan gjøre på sabbaten. Bibelen sier for eksempel at man ikke skal tenne ild på sabbaten, 2 Mosebok 35,3. I moderne tid er dette forbudet tolket slik at man heller ikke kan bruke elektrisitet. Jøder som vil respektere budet, må da forberede varm mat før helligdagen.

Sabbaten innledes med et måltid med god mat, gjerne blomster og nybakte fletteloff (*challe*). Fellesskap og gjestfrihet hører sabbaten til, og man inviterer gjerne venner til sabbatsmåltidet. Tradisjonelt er det mor som tenner to lys og sier velsignelsen (*kiddush*) over brødet og vinen. Sabbatsreglene er de samme uansett land, men jøder har til alle tider tilpasset og forhandlet tradisjonen i møte med ulike kontekster og egen overbevisning. Slik også i Norge.

Pesach er en viktig jødisk fest som feires i sju dager til minne om den bibelske fortellingen om at hebraiske slaver ved Guds hjelp fikk frihet fra trelldommen under farao i Egypt, jf. 2 Mosebok. Festen er en bevegelig høytid

i kalenderen og faller noenlunde samtidig med den kristne påskefesten på våren. Men der kristen påske feirer Jesu død og oppstandelse ifølge Det nye testamente, henter den jødiske pesach sitt innhold fra Toraen. Pesach betyr «å gå forbi» og viser til dødsengelen Gud sendte for å drepe alt førstefødt i Egypt for å skremme farao til å slippe fri hebreerne. Engelen gikk forbi hebreernes hus.

I gammel tid var dette en pilegrimsfest der jøder strømmet til Jerusalem og templet, og påskelammet ble slaktet. Etter Jerusalems fall i år 70 feires festen i hjemmet og i synagogen. Feiringen innebærer mange tradisjoner, ikke minst gjenfortelling av selve utgangsfortellingen. Før pesach må huset renskes for alt som heter gjærbakst. For forfedrene som rømte fra Egypt, rakk ikke å bake før avreisen og fikk bare med seg ugjæret brød (*matza*). Ved inngangen til festen samles man til festmåltid og feirer at «vi som engang var slaver, er ikke lenger slaver» som det sies i pesach-fortellingen.

I denne studien undersøker vi gjennom intervju hvilken betydning den jødiske matkulturen har hatt for unge norske jøder hjemme og i møte med barnehage og skole.

Teoretiske perspektiv og tidligere forskning

Intervjumaterialet blir diskutert i lys av religionssosiologiske teorier, styringsdokumenter for opplæringen i barnehage og skole, og læreplanteori. Innen forskningstradisjonen hverdagsreligion (*everyday religion*) forstås religion mer som sosiale praksiser enn som institusjonalisert religion og personlig tro (Ammerman, 2007). Det handler om menneskers hverdagsliv mer enn om dogmer og ideologier utledet av hellige tekster. Man interesserer seg derfor for hvordan mennesker formulerer seg om religion og religiøsitet, om identitet og om ritualer (Ammerman, 2016).

Videre benytter vi perspektiv fra religionssosiologen Abby Day, som bruker begrepet tro (*belief*) heller enn religion. Troen hører, ifølge Day, hjemme i det sosiale og handler ikke først og fremst om tro på det overnaturlige, men mer om behov for tilhørighet og om aktiviteter som skaper fellesskap (Day, 2011; Kleive, 2022).

Et annet teoretisk perspektiv finner vi innenfor feltet minnekultur. Til tross for at norske jøder representerer mange ulike bakgrunner, språklig, kulturelt og med hensyn til tradisjoner i tillegg til det norske, forstår de seg som ett folk. Som enkeltpersoner har de både jødiske og norske identiteter. De står dermed kontinuerlig i spenningen mellom bevaring og endring, både som fellesskap og som enkeltindivider (Døving, 2022). Hvilken rolle spiller religion og de religiøse tradisjonene i deres selvforståelse og praksiser?

Her knytter vi an til den franske sosiologen og minneforskeren Danièle Hervieu-Légers (2000) beskrivelse av religion som en minnelenke (*a chain of memory*). Hun hevder at tradisjonene eller den kollektive hukommelsen er helt sentral i hva religion er. Hun forstår tradisjon som: «Et felles perspektiv, formidlet av enkeltindivider og grupper av individer som befinner seg i en nesten uendelig variasjon av sosiale kontekster» (Davie i Hervieu-Léger, 2000, s. ix, v. o.).

Styringsdokumenter setter rammer og skal gi retning for kunnskap, ferdigheter og den generelle kompetansen som barn skal oppnå i barnehage og skole. Ifølge § 1-1 i Opplæringsloven skal opplæringen «gi innsikt i kulturelt mangfold og vise respekt for den enkelte si overtyding», og § 9a slår fast elevenes rett til et godt fysisk og psykososialt miljø. Hovedansvaret for dette ligger hos ledelsen. Lærere og andre som er ansatte i barnehager og skoler, har selvstendig undersøkelses- og varslingsplikt ved mistanke om krenkelses (Opplæringslova, 2022).

Goodlad, Klein og Tye (1979) beskriver ulike læreplannivåer i fortolkning av læreplaner. I denne studien blir funnene drøftet mot *den formelle læreplanen* og *den erfarte læreplanen* som knyttes til våre informanters opplevelse fra tiden i barnehage og skole (Goodlad et al., 1979). Videre blir funnene drøftet mot *Retningslinjene for mat og måltid i barnehagen* (Helsedirektoratet, 2018) og *Retningslinjene for mat og måltid i skolen* (Helsedirektoratet, 2015) samt *Rammeplanen for barnehagelærerutdanningen* (Utdanningsdirektoratet, 2017) og *Læreplanverket for Kunnskapsløftet 2020 (LK20)*, (Kunnskapsdepartementet, 2020).

Internasjonal litteratur om jødisk matkultur er svært omfattende. Den drøfter både teologiske aspekter ved jøders matkulturelle valg og forskjellige matkulturelle praksiser innenfor ulike jødiske samfunn, historisk og aktuelt (f.eks. Kraemer, 2020; Stein & Isaacs, 2017). I Norge er det de siste årene gjort en del forskning på den jødiske minoriteten, særlig ved forskere fra Holocaust-senteret (Døving & Moe, 2014; Døving et al., 2022). Det er også flere

masteroppgaver med tema som belyser jødedom i Norge, som for eksempel Flaaten (2023) og Gacic (2019). Vi finner også oppslag i media, som intervju med unge jøder i Trøndelag (Tagset et al., 2021) og en podcast som «utforsker det jødiske universet» (Melchior & Mizrachi). Det finnes populære framstillinger om jødiske mattradisjoner ved Vera Komissar (1998) og Liv London (2009), men vi har ikke funnet forskning som spesielt tar for seg norske jøders matkulturelle praksiser.

I lys av en gryende interesse for norske minoriteter (Hovdelien, 2017) og deres ulike matkulturer, er dette et aktuelt tema å undersøke i både barnehage- og skoleperspektiv. Man finner forskning som gjelder mat og måltider både i barnehage og skole. Men denne forskningen har i liten grad satt søkelys på tilrettelegging av religiøse mathensyn (Andreassen & Øvrebø, 2017; Giæver, 2019), eller hvordan barn og unge med minoritetsbakgrunn opplever tilretteleggingen.

Andreassen og Øvrebø (2017) har undersøkt hvordan styrere og pedagogiske ledere i barnehager kommer ønskene til muslimske foreldre i møte om tilpasning til islamske spiseforskrifter. De finner at informantene baserer seg på to hovedstrategier: enten å servere mat som alle kan spise, eller servere ulike typer mat der muslimske barn kan spise ett av alternativene.

Når det derimot gjelder å gjennomføre ramadan og faste i barnehagen, peker Giæver (2019) på dette som utfordrende. Ryslett og Håberg (2022) fant at pedagogiske ledere mente at arbeidet med religiøse mathensyn i barnehagen er preget av innarbeidede rutiner og blir opplevd som håndterlig. Å få tak i halalkjøtt kunne derimot være utfordrende (Ryslett & Håberg, 2022).

I en studie fra mat- og helse-lærere i skolen finner Johnsen (2018) at restriksjoner som gjelder allergi og intoleranser syntes å bli tatt mer hensyn til enn religiøse spiseforskrifter. Hvordan lærerne handler vil også være avhengig av deres erfaringer og autonomi (Bandura & Walters, 1963; Biesta et al., 2015).

Problemstillingen er: *Hvilken betydning har jødisk matkultur for unge norske jøder, og hvordan har de opplevd møtet med barnehage og skole?* Dette er operasjonalisert i to forskningsspørsmål: 1) *Hvilken betydning har den jødiske matkulturen for unge norske jøder?* og 2) *Hvordan opplever jødiske barn og unge å være i minoritet i barnehage og skole?*

Metode

Studien er kvalitativ, der problemstillingen ble undersøkt empirisk gjennom semistrukturerte intervjuer av unge jøder. Datainnsamlingen fant sted i juni 2023, og tilgangen til feltet var både strategisk og pragmatisk (Hammersley & Atkinson, 1996).

Informanter

Vi tok kontakt med DMT i Oslo via deres internettside for å rekruttere unge jøder. Vi antok at vi på denne måten ville rekruttere informanter med et relativt bevisst forhold til egen religion og matkulturelle bakgrunn. Vi valgte unge norske jøder fordi vi antok at de kunne gi oss innblikk i jødisk matkultur i vår samtid. De er også i en alder der de kan si noe om erfaringer fra barnehage og skole. På våre vegne rekrutterte DMT seks informanter. Disse fikk tilsendt informasjonsskriv og samtykkeerklæring på e-post, som de signerte og returnerte. Intervjuene tok fra 29 til 50 minutter og fulgte en forberedt intervjuguide.

Intervjuguiden ble utarbeidet med bakgrunn i følgende tema: jødisk matpraksis hjemme og ved familiens høytidsmarkeringer, informantenes erfaringer fra barnehage og skole, og hvilke tanker de har om sin fremtidige matpraksis.

Av pragmatiske grunner ble alle intervjuene gjennomført digitalt via Zoom. Dette sparte både tid og ressurser til reise og opphold for forskerne. Det ga fleksibilitet med tanke på tidspunkt for intervju, samtidig som verktøyet var kjent for informantene. Ulempene med digitale intervjuer kan være tekniske utfordringer, at man ikke oppnår personlig kontakt som ved ansikt-til-ansikt-intervju, og at digitale intervjuer av den grunn kan føre til mindre detaljerte svar.

Vi brukte opptaker for å sikre god gjengivelse. Begge forskerne deltok, der én var sentral moderator. Intervjuene startet med en orientering om gangen i intervjuet, om formålet med studien og informasjon om anonymisering av informantene, slik at de skulle føle seg trygge på at deres interesser var godt ivaretatt (Kvale & Brinkmann, 2015). Inntrykket var at informantene svarte fritt og åpent på spørsmålene. Til slutt fikk de supplere med noe som de kanskje hadde tenkt på gjennom selve intervjuet, eventuelt føye til ting de hadde tenkt ut på forhånd eller som vi som forskere ikke hadde spurt om. På denne måten var det en veks-

ling mellom deduktiv og induktiv tilnærming som er typisk i semistrukturerte intervjuer (Kvale & Brinkmann, 2015). Intervjuene ble så transkribert.

Informantene i denne studien er unge norske jøder i alderen 19–27 år. Det er fem kvinner og en mann. De er gitt fiktive navn. Flertallet kommer fra hjem der bare en av foreldrene er jøde. De av våre informanter som har jødisk far, forteller at de har konvertert til jødedommen etter ortodokst ritual og blir da regnet som jøder også ifølge ortodokse regler. Flertallet av våre informanter har tradisjoner knyttet til matkultur fra muslimske områder og Israel (*mizrahim*), noen fra europeisk (*askenasisk*) matkultur. Alle informantene har eller har hatt tilknytning til DMT, men ingen følger ortodoks praksis i sitt private liv. Vi lyktes ikke i å rekruttere informanter med ortodoks praksis.

Analyse

Vi har gjort en tematisk analyse der vi gikk igjennom og kodet materialet gjentatte ganger (Braun & Clarke, 2006; Johannessen et al., 2018). Ved at vi tok utgangspunkt i spørsmålene fra intervjuguiden, ble analysen delvis deduktiv, men med en induktiv tilnærming basert på informantenes innspill. I analysen identifiserte vi følgende tema: jødedommen som etnoreligion¹, jødisk mangfold, fleksibilitet i spiseregler og kosher-style, å være jødisk i majoritets- og minoritetssamfunnet. Bruk av deduktive og induktive tilnærminger belyser hverandre i forståelse og leder frem til abduksjon (Alverson & Skölberg, 1994). Dette støtter opp under at studiens funn er sannsynlige, noe som styrker validiteten og i større grad gjør funnene gyldige (Maxwell, 1993). Funnene i kvalitativ forskning er ikke direkte overførbare, men kan likevel gi et bilde av en praksis og kan på den måten ha overføringsverdi, som Stake (2000, s. 435–454) omtaler som naturalistisk generalisering.

1 Etnoreligion innebærer at tilhengerne tilhører en etnisk eller politisk gruppe (SNL, 2024).

Funn og drøfting

I dette avsnittet blir funnene presentert og drøftet i lys av problemstillingen. Vi drøfter først forskningsspørsmålet knyttet til *den jødiske matkulturens betydning for unge norske jøder og deretter å være en jødisk minoritet i barnehage og skole.*

Den jødiske matkulturens betydning for unge norske jøder

Mat, drikke og måltider er fysiske uttrykk og symboler på religiøse verdier eller forestillinger verden over. Dette er ikke minst tilfelle innen jødisk tradisjon. Et populært sitat med referanse til jødisk historie er dette: *De prøvde å drepe oss. Vi lever. La oss spise!* (Piltz, 2017, v. o.). Tradisjoner og ritualer knyttet til mat og måltider skaper og uttrykker identitet. I det følgende handler det om hvordan våre informanter har erfart jødisk matkultur i oppveksten og hva det har betydd for identiteten deres. Vi ser også på hvilken praksis de har nå og hvordan de ser for seg framtiden.

Å være et ledd i kjeden

Begrepet «minnekjede» (*chain of memory*), formulert av den franske religionssoziologen Daniele Hervieu-Léger, handler om hvordan enkeltindivid hører til et fellesskap av fortidige, nåtidige og framtidige medlemmer. Tradisjonene, ritualene og fortellingene – den kollektive hukommelsen – er grunnlaget for fellesskapets eksistens (Hervieu-Léger, 2000, s. ix). Jødisk historie og identifikasjon med den spiller en sentral rolle når våre informanter beskriver og reflekterer over sin matpraksis.

Vår informant Naomi slår fast at tradisjoner og ritualer knyttet til mat og måltider blir «en slags påminnelse om identiteten min». På spørsmål om hva de jødiske mattradisjonene betyr for henne, svarer Kaila at det forteller henne om familiens historie, hva som har skjedd med dem. «Jeg tenker at den familien har gjennomgått så mye at jeg vil ikke være den som stopper religionen heller på en måte». Naomi sier det slik:

All mat vi spiser er egentlig en påminnelse – og det er egentlig essensen i jødedommen også – at vi hele tiden ikke bare skal prøve å minnes, men gjenoppleve det folket vårt har vært igjennom før da – tidligere.

Leah bekrefter også Herveu-Légers analyse når hun beskriver det å følge de jødiske tradisjonene på følgende måte: «Du gjør noe alle jøder har gjort i flere tusen år. Du følger på en måte en – rekke, og da blir det veldig – veldig et – samhold, det blir en veldig samholdsfølelse [...]». Flere av informantene våre peker på dette. De kjenner på et ansvar for å ivareta tradisjonene. Samtidig opplever vi at de ikke ser det som en tung plikt.

De skildrer en oppvekst der foreldre har gitt dem del i jødiske tradisjoner, men i forskjellig grad. Som nevnt er flertallet fra hjem der bare en forelder er jøde. Men som barn og ungdommer har de adoptert den jødiske forelders kultur heller enn den ikke-jødiske. Før sin *bar* eller *bat mitsva* (budets sønn/datter), som er et religiøst ritual for gutter og jenter ved 12–13 års alder, har de med jødisk far også konvertert formelt til jødedommen.

Davidmann (2007, s. 58), som har undersøkt unge amerikanske jøder, har pekt på at en årsak til den sterke jødiske tradisjonsformidlingen kan skyldes at dette i stor grad skjer i hjemmet. Det skjer ikke først og fremst i offisielle institusjoner. For våre informanter har det tydelig vært viktig at de har opplevd jødiske tradisjoner og ritualer i hjemmet. I tillegg har de, noen mer, andre mindre, deltatt i det større fellesskapet på menighetens ulike tilstelninger. De har vært i synagogegudstjenester, gått i jødisk barnehage, vært på sommerleirer arrangert av menigheten og så videre.

I jødedommen har praksis, det å observere de religiøse ritualene, større betydning enn tilslutning til en spesiell trosbekjennelse. Om man praktiserer, og hvordan man praktiserer, er viktigere (Davidmann, 2007, s. 57). I samsvar med Ammermans (2007) forståelse av religion som hverdagspraksis heller enn tilslutning til dogmer og institusjonalisert religion, forteller informanten Shira at for henne er jødedommen en religion som:

handler om det man gjør [...] og om de vanene jeg har. Og matvaner er en viktig del av det. Og da er det ikke så kjempeviktig for meg hvilke retter vi har fra år til annet. Men at vi gjør noe da [...]

Tro er noe som «liksom kan komme og gå i løpet av livet», ifølge Naomi. Døving og Moe (2014, s. 29–30) bekrefter inntrykket av at den norske jødiske identiteten for de fleste er sekulær. Det å være og definere seg som jøde avhenger ikke av religiøs tro. For nokså sekulære unge jøder er det å praktisere noen tradisjoner et symbol på identifikasjon med det jødiske folket og med historien.

Variasjon og fleksibilitet

Døving (2022, s. 17–18) peker på at den jødiske minoriteten i Norge bevisst opprettholder sin identitet gjennom enkelte grensemarkører mot majoritets-samfunnet. Det vil si praksiser som ivaretar jødisk identitet. Man vil unngå at de kommende generasjonene assimileres fullt og helt. Å føre videre jødiske tradisjoner blir viktig, og sabbatfeiring er for mange en slik grensemarkør. De fleste av våre informanter har vokst opp i hjem der man har markert sabbat, om enn på ulikt vis. Selv om man ikke følger alle sabbatreglene, synes måltidet på fredagskvelden å være viktig som møteplass og kilde til fellesskap. Leah forteller fra sin familie: «Mamma prøver å lage et litt festligere måltid på fredagskvelden enn hun gjør resten av uka». Det overordnede inntrykket er at det er variasjon både innad i og mellom familier, og at fleksibilitet er gjennomgående i forhold til praktisering av sabbat-tradisjonene. Mor til Aliza, som er jøde, tenner ikke i peisen, men bruker elektrisitet og overholder slik på sin måte forbudet mot å tenne ild på sabbaten. Kaila forteller fra sin familie: «[...] fem minutter etter middagen så var TV'n på og vi lå der og sluppet av og brøt alle shabbat-reglene på en måte – og vi gjorde hva vi ville på lørdag».

Tradisjonell sabbatsfeiring involverer middag med velsignelse og lystenning. Fleksibel bruk av tradisjonene er utbredt, og mange moderne jøder feirer sabbat på sin egen måte. Davidmann rapporterte fra en amerikansk kontekst der en familie valgte pizza til fredagskveldens sabbatsmåltid (Davidmann, 2007, s. 58). Day peker på at ritualer og mattradisjoner, spesielt knyttet til høytidene, binder menneskene sammen (Day, 2011). Ifølge våre informanter er pesach den høytiden der tradisjonene står sterkest, selv for dem som ellers ikke har noen religiøs tro eller praksis.

[du har de som] ikke holder kosher-regler hele året, men på pesach så skal hele hjemmet være kosher og de skrubber hvert hjørne og det skal ikke være noe som helst hvete i hjemmet (Kaila).

Informantene våre viser til ganske stor intern variasjon og fleksibel bruk av de religiøse tradisjonene blant norske jøder. Dette støttes av Døving (2022, s. 30) og det bekrefter Abby Days påstand om at mennesker i moderne samfunn konstruerer, forhandler og praktiserer (*perform*) sin tro (Day, 2011, s. 27). Tro er et sosialt fenomen; det handler om samhold og tilhørighet mer enn individuell gudstro.

Kosher-style

I kontrast til en ortodoks jødisk matpraksis velger våre informanter som unge voksne ulike tilpasninger til de jødiske spisereglene. De velger det de karakteriserer som den mer fleksible *kosher-style*. Felles er at de ikke spiser svinekjøtt. Flere har prøvd forskjellig mat i ungdommen. Da de ble eldre, har de valgt sin egen kosher-stil, slik som Naomi:

På ungdomsskolen smakte jeg min første cheeseburger for eksempel – med venner, ikke sant. Det var [...] jeg ville utforske. På videregående smakte jeg bacon, så jeg har hatt en liten periode som ung voksen hvor jeg ville velge alt helt selv. Og nå når jeg er blitt eldre, har jeg gått tilbake til at jeg personlig har valgt å ikke spise svin, men jeg blander kjøtt og melk og spiser skalldyr.

Enkelte avstår også fra skalldyr. Leah forteller at i hennes familie spiste de ikke kjøtt og melk sammen da hun vokste opp. En mild versjon av forbudet, ifølge henne, der de etter et kjøttmåltid kunne spise melkemat allerede etter en time. Alternativet er tre eller seks timer. Senere «forduftet det jo eldre jeg ble», medgir hun. I sitt hjem har hun ikke kosher-mat, og til hverdags spiser hun «alt mulig», men i høytidene spiser hun jødisk mat.

Kosher-style er en tilpasning av kosher-reglene i et moderne samfunn utviklet i Nord-Amerika (Kraemer, 2020). David Kraemer, som har skrevet utførlig om utvikling av kosher-reglene helt fra bibelsk til moderne tid, hevder at nettopp tilpasning til skiftende forhold er typisk (Kraemer, 2020). Leah mener at hennes praksis er forholdsvis streng når hun sammenligner seg med andre jøder. Noen velger et vegetarisk kosthold, noe som gjør det enklere å holde en del av kosher-reglene. Leah forteller at hun også velger vegetarmat på restaurant.

Alle våre informanter kommenterer at det å følge kosher-reglene i Norge er svært vanskelig. Ifølge dem er det få jøder som gjør det. Tilgangen på kosher-sertifiserte matvarer er svært begrenset siden disse må importeres. Det gjør også at det blir dyrt.

Framtiden

I intervjuene spurte vi hvordan disse unge menneskene ser for seg fremtiden. Hvilket «nivå» vil de velge med hensyn til å praktisere spiseregler? Noen av dem er enslige, noen har samboer, men ingen er gift.

Et tydelig funn er at flertallet tenker seg at de gjerne vil bli mer praktiserende når de eventuelt oppretter sitt eget hjem og familie. Naomi sier at det er viktig for henne å oppdra barna jødisk. Selv om hun ikke har noen streng matpraksis, tenker hun seg at når hun får barn «så kommer jeg sikkert til [...] da kommer jeg plutselig til å ville holde alle regler. At jeg får sånn panikk at jeg må oppdra dem sånn.» Leah sier at hun ønsker å «holde tradisjonene» og at hennes barn skal få vokse opp med dem, «men ikke så strenge tradisjoner». Men alle er tydelige på at både barn og partner skal få velge selv.

Kaila tenker seg at:

Jeg skal ikke pålegge barna mine mest sannsynlig å følge kosher – det er så mye annet som kan bli vanskelig for dem. Og jeg har ikke lyst til å være en part i å gjøre det verre for dem (at de skal) mistrives eller bli ekskludert, ikke sant.

For Noah er det også viktig at hans eventuelle barn får en jødisk identitet. Han kommer til å legge vekt på høytidsfeiringene «slik at de får oppleve det». Ellers vil han trolig føre videre praksisen han selv har vokst opp med, der det å ikke spise svin var eneste spiseregel.

Viljen til å videreføre tradisjoner og tilknytningen til familietradisjon og folk er felles for disse unge jødene. Dette er likt det Davidmann fant blant sine respondenter, som ivaretok enkelte jødiske tradisjoner på grunn av de varme familieminnene de vekket (Davidmann, 2007, s. 58).

Noah framhever positive trekk ved sin tradisjon når han mot slutten av intervjuet reflekterer over forbudet mot å tenne ild på sabbaten. Han ser dette som en positiv mulighet til et «avbrekk fra samfunnet». Man trenger ikke sjekke e-poster eller gjøre noe arbeid. Man får en pause og en «digital detox»:

Og det er på en måte mange som synes at det er litt rart, men det er også mange som liker å være på hytten sin selv om det ikke er innlagt strøm eller innlagt vann – for meg er det noe jeg har lyst til å gjøre mer av i fremtiden.

Tradisjonen tilbyr ressurser som man kan velge å ta i bruk ifølge våre informanter.

Å være en jødisk minoritet i barnehage og skole

Avsnittet drøfter hvordan våre informanter har opplevd møtet med majoritetssamfunnet i barnehage og skole. Funnene viser foreldremedvirkning og hvordan informantenes opplevelser er i møte med faget Mat og helse. Dette blir drøftet i lys av tidligere forskning og Goodlads læreplanteoretiske perspektiv (Goodlad et al., 1979).

Å være jødisk minoritet i barnehagen

Alle informantene har gått i barnehage, tre i ordinær barnehage (majoritetsbarnehage) og tre i jødisk barnehage (minoritetsbarnehage). De informantene som gikk i jødisk barnehage, hadde fullt mattilbud som var kosher. Gjennom mat og måltider i barnehagen ble også sabbaten og andre jødiske høytider markert og feiret. Noah forteller om å gå i jødisk barnehage slik:

*Det var på en måte det som var poenget til den barnehagen da.
Man kan lære om jødiske høytider, regler, skikker og tradisjoner
og man kan få tilbud om kosher-mat.*

Foreldrene tok valg for barna sine med valg av minoritetsbarnehage, og Dana sier: «i Norge må man ta aktive valg med å holde tradisjonene og være jøde for du er en sånn liten minoritet». For de som gikk i ordinær barnehage, var dette det første møtet med majoritetssamfunnet. I en av de barnehagene praktiserte man medbrakt matpakke, mens de to andre barnehagene hadde mattilbud. For de som hadde med mat hjemmefra, hadde foreldrene kontroll på hva barnet spiste, i motsetning til barnehager med mattilbud. Her måtte foreldrene stole på at barnehagepersonalet tok nødvendige mathensyn. Stort sett gikk det fint, men innimellom «glapp det» slik som Aliza forteller:

[...] de passet jo på at jeg holdt kosher. Jeg tror det var en gang at de gav meg leverpostei ved et uhell eller ett eller annet. [...] Jeg

tror bare de fikk beskjed av mamma om å følge bedre med så jeg fikk det jeg skulle ha. Uhell skjer.

Funnene viser at de barna som går i jødisk barnehage, opprettholder sine mathensyn ved at spisereglene overholdes i barnehagen. Jødiske høytider, og spesielt sabbat som den største høytiden, gjennomføres hver fredag. Våre informanter som gikk i ordinær barnehage, ble i høy grad møtt ved at man tok religiøse mathensyn. Dette samsvarer med Ryslett & Håberg, der barnehagepersonalet opplevde at arbeidet med religiøse mathensyn var godt innarbeidet og håndterlig (Ryslett & Håberg, 2022). At «uhell skjer» i barnehagen med mathensyn kan peke på det som Johnsen sier. Restriksjoner som gjelder allergier og intoleranser, syntes å bli tatt mer hensyn til enn religiøse (Johnsen, 2018).

Ikke-medisinske dietter, som religiøse mathensyn, blir ikke spesielt omtalt i *Retningslinjene for mat og måltid i barnehagen* (Helsedirektoratet, 2018). Barnehagen får dermed ikke formell støtte i dette dokumentet til å håndtere denne typen mathensyn. Det står derimot videre at barnehagen skal ta hensyn til barn som har særlige behov knyttet til mat og måltider (Helsedirektoratet, 2018).

I et læreplanteoretisk perspektiv kan det bety at formell støtte kan sees på som fraværende eller noe uklart definert. *Den formelle læreplanen* (Goodlad et al., 1979), her representert som Rammeplanen for barnehagen (2017), gir derimot tydelige føringer på at man skal ivareta mangfoldet og vise gjensidig respekt. Dette kan for eksempel gjøres ved å legge til rette for måltider som bidrar til deltakelse og fellesskapsfølelse hos barna (Utdanningsdirektoratet, 2017).

Dette står i kontrast til *den erfarte læreplanen* (Goodlad et al., 1979), som peker på at svikt og ekskludering skjer når det gjelder praksis om mathensyn i barnehagen. Det viste seg også at barnehagen kunne være en tydelig inkluderingsarena, slik som Aliza forteller: «[...] barnehagen gjorde en skikkelig innsats de lærte alle bursdagssanger på hebraisk og sang.»

Det generelle inntrykket er at det kan være behov for sterkere sentrale føringer for å støtte dette arbeidet i barnehagen. Samtidig er det viktig å styrke barnehagepersonalets kompetanse for å ivareta religiøse mathensyn.

Å være en jødisk minoritet i skolen

Alle informantene har gått i norsk skole, som ledes av styringsdokumenter som Opplæringsloven (2022) og læreplanene (LK20). Styringsdokumentene

er klare med hensyn til inkludering, deltakelse og fellesskap for alle elever i skolen. I denne alderen møter alle jødiske barn majoritetssamfunnet. Det å følge spisereglene gjør at man skiller seg ut, som Naomi sa: «jeg er den eneste jøden i klassen, selvfølgelig».

Praksis i norsk skole er at man må ta med egen matpakke. Likevel sier Naomi: «det er ikke så lett å holde kosher i Norge». Siden informantene tok med mat hjemmefra, kunne de selv opprettholde spisereglene. Dette ble vanskeligere på klasseturer, i bursdager og andre feiringer. Naomi fortalte: «man er ofte gjerne den eneste på skolen eller i vennegjengen», og Shira supplerer: «på tur hadde jeg med mine egne ting, mamma var ganske god på å huske sånne ting», og slik var det også for Kaila:

Vi pleide å ta med egen mat, så hvis det var pølse, så tok jeg med pølser. Og hvis det var taco eller pizza, så kunne vi bare lage en uten kjøtt liksom. Så det var ikke noe problem for meg. Men jeg pleide ofte å ha med egne pølser eller burgere.

Funnene peker tydelig på at ved skolearrangementer som inkluderer mat, tas ikke nødvendige mathensyn. Men skolen kunne også vise seg som en tydelig inkluderingsarena. En av informantene fortalte om en lærer som la til rette for lillesøsteren hennes ved å kjøpe inn kosher-pølser til grillfest. Aliza forteller: «hun ba om å få kjøpe kosher-pølser i kosher-butikken til henne når de skulle overraske barna med grilling siden hun ikke kunne ta med noe. Og da var vi helt satt ut hele familien, det er innsats!».

Ikke-medisinske dietter, som religiøse mathensyn, blir ikke omtalt i *Retningslinjene for mat og måltid i skolen* (Helsedirektoratet, 2018). Skolen får dermed ikke formell støtte i dette dokumentet til å håndtere denne type mathensyn. I et læreplanteoretisk perspektiv kan det bety at formell støtte er fraværende. På den andre siden gir *Den formelle læreplanen* (Goodlad et al., 1979), her representert ved LK20, tydelige føringer på at man skal ivareta mangfoldet og vise gjensidig respekt. Dette kan for eksempel gjøres ved å legge til rette for måltider som bidrar til deltakelse og fellesskapsfølelse (Utdanningsdirektoratet, 2017). Funnene peker tydelig på at ved skolearrangementer som inkluderer mat, blir ikke nødvendige religiøse mathensyn tatt. I lys av *den erfarte læreplanen* (Goodlad et al., 1979) er jødiske elever overlatt til seg selv når det gjelder mathensyn.

Funnene peker på at det kan være behov for sterkere sentrale føringer og behov for å styrke læreres kompetanse for å ivareta religiøse mathensyn.

Foreldremedvirkning

Alle informantene fortalte at foreldrene hjalp til både i barnehage og skole når det gjaldt tilrettelegging av mat. Foreldre smurte matpakker, la til rette ved barnebursdager og ved skolearrangement. Kaila fortalte: «jeg pleide ofte å ta med egne pølser og burger, ja altså jeg følte meg annerledes, så det var litt kjedelig, men sånn var det liksom».

Flere av informantene fortalte også at foreldrene kom til skolen og delte kunnskap om jødedommen. Naomi fortalte: «Mamma kom mye og fortalte om helligdagene og tok med flettebrød og sånn, og jeg var veldig åpen med religionen min og hvem jeg var». Noah supplerte: «Foreldrene mine kom noen ganger, hvis vi hadde om jødedommen» og videre, «men det var sånn at om jeg skulle på en bursdag [...] så hadde de egne pølser med da siden jeg ikke spiste svin», og han avslutter slik: «jeg ble møtt med åpenhet og fascinasjon». Flere forteller at etter hvert som de gikk fra barnehage og barneskole til ungdomsskole og videregående, var de ikke like åpne om sin jødiske bakgrunn.

Funnene peker på at alle våre informanter har fått god støtte fra sine foreldre for å ivareta sin identitet og sine spiseregler i både barnehage og skole. En slik pedagogikk finnes allerede i Tora (5 Mos, 4, 9), knyttet til pesachfortellingen: «Ta deg i vare og vokt deg vel så du ikke glemmer det du har sett med egne øyne. Så lenge du lever, skal det aldri forlate ditt hjerte. Du skal fortelle om det til dine barn og barnebarn».

Dette synes å bekrefte den sterke familiebaserte tradisjonsformidlingen i jødisk kultur (Davidmann, 2007; Levin, 2008). Det viser også at foreldrene til våre informanter handler i tråd med denne tradisjonen.

Tilrettelegging i faget Mat og helse

Hovedinntrykket var at i faget Mat og helse måtte ofte informantene passe på hva de selv kunne spise på skolekjøkkenet. Halvparten av informantene opplevde at lærerne ikke tilrettela i opplæringen i mat og helse. Dana fortalte: «de sa at du spiser det du kan spise, de tilrettela ikke. Så jeg har alltid spist på forhånd eller har med noe eget på en måte da».

Likevel fikk informantene nesten alltid mat å spise på skolekjøkkenet. Ofte var de jødiske elevene organisert slik at de var på arbeidsbord sammen med muslimske elever. Shira fortalte: «det var mye lettere for meg på en skole hvor det er litt mangfold, for da var jeg på bord med de som spiste halal eller vegetarianer eller jøder». Maja fortalte om en annen stor fordel ved denne type sammenslåing: «en måte å 'bonde' med andre [kulturer] sånn som på barneskolen var det jeg og to muslimske jenter som fikk kyllingpølse».

Kaila forteller videre hvordan hun ordnet seg:

Ja, altså, jeg fikk jo spise. Men hvis det var med kjøtt da, så spiste jeg alt utenom kjøttet. Og hvis vi laget, la oss si grønnsakssuppe med kylling, så spiste jeg ikke suppen fordi det er kylling i på en måte. Så jeg spiste bare det jeg kunne spise.

Det var likevel ikke alltid morsomt å være på «halalbordet», for som Shira sa: «Jeg synes det er litt kjipt for det er nødvendigvis ikke mine venninner». Noen ganger laget informantene bare maten på skolekjøkkenet uten å spise den selv, slik som Naomi forteller: «Men jeg var også litt sånn at ofte brukte jeg bare å lage ting med skinke og ikke bry meg så mye, men ikke spise det selv». Flere av informantene pekte på at de burde blitt brukt som ressurs i faget Mat og helse, slik som Kaila her:

Ja, jeg følte litt sånn, hvorfor kan vi ikke lære litt mer om jødisk mat da eller tradisjoner på en måte? Vi har en jøde i klassen. Vi har en pakistaner i klassen, vi har en tai i klassen – bruk oss på en måte!

Både den overordna delen og læreplanen for Mat og helse er tydelige på inkludering av alle elever og gir støtte til å håndtere religiøse mathensyn (Kunnskapsdepartementet, 2020). Den *formelle læreplanen* (LK20) jf. Goodlad et al. (1979), har som nevnt tydelige føringer på at man skal ivareta mangfoldet og vise gjensidig respekt. Dette kan for eksempel gjøres ved å legge til rette for måltider som bidrar til deltakelse og fellesskapsfølelse (Utdanningsdirektoratet, 2017). Dette støttes videre i faget Mat og helse der et av kjerneelementene heter *Mat og måltid som identitets- og kulturuttrykk*. Dette er knyttet til både religiøse normer og verdier, og skal være med på å skape bevissthet og nysgjerrighet om matkulturene til elevene i skolen.

Den formelle læreplanen står i kontrast til den erfarte læreplanen i faget Mat og helse. Funnene peker på at det skjer både ekskludering og stigmatisering av elevers individuelle mathensyn. Manglende tilrettelegging kan på den ene siden avhenge av lærers kunnskap og kompetanse. På den andre siden kan det å plassere elever med «like mathensyn» på samme arbeidsbord ha organisatoriske fordeler. Dette samsvarer med Bottolfs (2020) sine funn, der lærerne i dette faget generelt har lav formell kompetanse. Det støttes videre av Veka et al. (2018), som fant at lærere organiserte elever med lignende mathensyn til samme arbeidsbord.

Funnene våre peker også på at lærerne ikke bruker handlingsrommet til tilrettelegging for mathensyn. De griper heller ikke mulighetene ved å ta tak i elevenes ulike matkulturer. Dette samsvarer med Veka (2022), som peker på at Mat og helse-lærerne oppfattet at de hadde et stort handlingsrom i faget, men manglet et fortolkningsfellesskap, slik som kolleger i faget.

Det generelle inntrykket er at det er svikt i gjennomføringsevne og tilrettelegging av religiøse mathensyn i faget Mat og helse. Dette er i tråd med *Den erfarte læreplanen* (Goodlad et al., 1979). Dette er et avvik fra den formelle læreplanen LK20 og kan indikere at det kan være behov for å styrke læreres kompetanse for å ivareta jødiske elevers mathensyn.

Oppsummering

Denne kvalitative studien har undersøkt problemstillingen *Hvilken betydning har jødisk matkultur for unge norske jøder, og hvordan har de opplevd møtet med barnehage og skole?* Studien vår viser at jødiske spiseregler og matkultur er viktig for unge norske jøders identitet. De knytter dette til familie, tradisjon og til sitt folks historie. Innad i det jødiske miljøet er det stor variasjon og fleksibilitet i hvordan man praktiserer de jødiske spisereglene. Noen beskriver sin praksis som *kosher-style*, og våre informanter ønsker å videreføre jødisk matkultur i en eller annen form.

Studien viser at foreldrene til disse informantene er aktive med å ivareta egne barns behov for tilrettelegging og med å formidle jødisk kultur i barnehager og skoler. Når jødiske barn møter barnehage og skole, blir den

jødiske matpraksisen deres påfallende i forhold til majoritetskulturen. Våre informanter peker på at de som jødiske barnehagebarn hadde erfaring med både svikt og ekskludering når det gjaldt tilrettelegging og oppmerksomhet om sin matkultur. Samtidig opplevde noen også inkludering.

Som jødiske skoleelever ble de ofte overlatt til seg selv når det gjaldt mathensyn. I skolefaget Mat og helse opplevde informantene lite eller ingen tilrettelegging av jødisk matkultur. Dette kan oppleves som både stigmatiserende og ekskluderende. Lærerne så heller ikke potensialet og mulighetene for læring i mangfoldet av matkulturer.

Funnene i denne studien bekrefter det som Holocaust-senteret skriver, at mange minoriteter opplever diskriminering og fordommer. Dette kan påvirke deres daglige liv og muligheter. På den ene siden kan det i en identitetskonflikt være vanskelig å balansere sin egen kulturelle identitet med forventningene og normene i majoritetsamfunnet. Dette kan føre til opplevelsen av å være annerledes, til ensomhet og isolasjon. På den andre siden kan det å være i minoritet også være utviklende, gi styrke og motstandskraft i møte med utfordringene. Mange finner også tilhørighet innenfor egen gruppe (HL-senteret, 2024).

Både i barnehage og skole er jødiske barn avhengige av personalets kunnskaper om jødisk matkultur for å bli respektert og ivaretatt. Dette kan styrkes ved at hver enkelt barnehage og skole legger til rette for en inkluderende praksis der religiøse mathensyn ivaretas. Samtidig bør dette forankres i interne styringsdokumenter for barnehagens eller skolens virksomhet. Det finnes svak støtte i sentrale styringsdokumenter som *Retningslinjer for mat og måltid i barnehagen* og *Retningslinjene for mat og måltid i skolen*. Begge dokumentene bør gi klarere retningslinjer for hvordan barnehage og skole ivaretar religiøse mathensyn. En slik praksis finner støtte i Rammeplanen for barnehagen og LK20, som peker på at alle barn skal inkluderes. Det er viktig at jødiske barn og ungdom får bekreftet sin matkultur som på den ene siden identitetsbekreftende, og på den andre siden berikende for de andre elevene og hele majoritetsamfunnet ved at mangfold, ulike perspektiver og tradisjoner synliggjøres.

Jøder i Norge lever og uttrykker sin jødiske identitet på ulike måter. Kunnskap om dette er vesentlig for personalet i barnehage og skole. Forhåpentligvis er denne studien et bidrag til kunnskap om den jødiske minoritetens matkultur og tradisjoner som preger deres hverdagsliv.

Referanser

- Alverson, M. & Skölberg, K. (1994). *Tolkning og refleksjon: Vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod*. Studentlitteratur.
- Ammerman, N. T. (2016). Lived religion as an emerging field: An assessment of its contours and frontiers. *Nordic Journal of Religion and Society*, 29(2), 83–99.
- Ammerman, N. T. (Red.) (2007). *Everyday religion. Observing modern religious lives*. Oxford University Press.
- Andreassen, B.-O. & Øvrebø, E. M. (2017). Religiøse spiseforskrifter i barnehagen. En kvalitativ undersøkelse om barnehagers strategier for tilpasning i møte med islamske spiseforskrifter. *Nordic Early Childhood Education Research Journal*, 16, 1–15.
- Bandura, A. & Walters, R. H. (1963). *Social learning and personal development*. Holt, Rinehart & Winston.
- Banik, V. K. (2011). En jøde er en jøde? Integrasjon av jødiske flyktninger i Norge etter andre verdenskrig. I Ø. Kopperud, V. Moe & V. K. Banik (Red.), *Utenfor det etablerte. Aspekter ved Einhardt Lorenz' forskning*. HL-senteret. <https://www.hlsenteret.no/forskning/publikasjoner/alle-publikasjoner/utenfor-det-etablerte.html>
- Banik, V. K. & Høeg, I. M. (2022). Religiøs organisering blant jøder i Norge – et bakgrunnskapittel. I C. A. Døving (Red.), *Jødisk. Identitet, praksis og minnekultur* (s. 145–169). Universitetsforlaget.
- Biesta, G., Priestley, M. & Robinson, S. (2015). The role of beliefs in teacher agency. *Teachers and Teaching*, 21(6), 624–640. <https://doi.org/10.1080/13540602.2015.1044325>
- Bottolfs, M. (2020). Mat og helsefaget i dagens skole. *Norsk pedagogisk tidsskrift*, 104, 181–193. <https://doi.org/10.18261/issn.1504-2987-2020-02-08>
- Braun, V. & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Davidmann, L. (2007). The new voluntarism and the case of unsynagogued Jews. I N. T. Ammermann (Red.), *Everyday religion. Observing modern religious lives* (s. 51–67). Oxford University Press.
- Day, A. (2011). *Believing in belonging. Belief and social identity in the modern world*. Oxford University Press.
- Det jødiske samfunn i Bergen. (2024, 9. april). <https://www.djsb.no/about/>
- Det Mosaiske Trossamfund. (2023). <https://www.dmt.oslo.no/>
- Døving, C. A. (2022). Introduksjon: Et sted å begynne når identitet skal studeres. I C. A. Døving (Red.), *Jødisk. Identitet, praksis og minnekultur* (s. 11–32). Universitetsforlaget.
- Døving, C. A. (Red.) (2022). *Jødisk. Identitet, praksis og minnekultur*. Universitetsforlaget.
- Døving, C. A. & Moe, V. (2014). «Det som er jødisk» – identiteter, historiebevissthet og erfaringer med antisemittisme. (HL-senteret rapport mai 2014).
- Flaaten, H. (2023). *Den jødiske minoriteten i samtidens Bergen – en kvalitativ studie av jødisk organisert liv i Bergen* [Masteroppgave, Universitetet i Bergen]. <https://hdl.handle.net/11250/3092548>
- Gacic, N. (2019). «Jøss, er du jøden?» En kvalitativ studie av interaksjonen med jødiske veivisere, stereotypiske forestillinger om jøder og norsk skolehverdag [Masteroppgave,

- MF vitenskapelige høyskole for teologi, religion og samfunn]. <https://mfopen.mf.no/mf-xmlui/handle/11250/2620656>
- Giæver, K. (2019). Å gi rom for muslimske barns utprøving av faste i barnehagen. *Prismet*, 70(4), 311–326.
- Goodlad, J. I. (1979). The scope of the curriculum field. I J. I. Goodlad (Red.), *Curriculum inquiry: The study of curriculum practice* (s. 17–43). McGraw-Hill Book Company.
- Goodlad, J. I., Klein, M. F. & Tye, K. A. (1979). The domains of curriculum and their study. I J. I. Goodlad (Red.), *Curriculum inquiry: The study of curriculum practice* (s. 43–76). McGraw-Hill Book Company.
- Groth, B. (2022, 12. desember). Askenaser. I *Store norske leksikon*. <https://snl.no/askenaser>
- Groth, B. (2023, 21. desember). Sefarder. I *Store norske leksikon*. <https://snl.no/sefarder>
- Groth, B. (2024, 25. juni). Etnoreligion. I *Store norske leksikon*. <https://snl.no/etnoreligion>
- Hammersley, M. & Atkinson, P. (1996). *Feltmetodikk* (2. utg.). Ad Notam Gyldendal.
- Helsedirektoratet. (2015). *Nasjonal faglig retningslinje for mat og måltid i skolen*. <https://www.helsedirektoratet.no/retningslinjer/mat-og-maltider-i-skolen>
- Helsedirektoratet. (2018). *Retningslinjene for mat og måltid i barnehagen*. <https://www.helse-direktoratet.no/retningslinjer/mat-og-maltider-i-barnehagen>
- Helsedirektoratet. (2018). *Retningslinjer for mat og måltider i barnehagen*. <https://www.helse-direktoratet.no/retningslinjer/mat-og-maltider-i-barnehagen>
- Herberger, T. (2018). Jews and Judaism in Norway today. *Nordisk Judaistik. Scandinavian Jewish Studies*, 29(1), 36–42.
- Herberger, T. & Aschim, A. (2020). Jødisk mangfold i norske KRL-lærebøker? *Prismet*, 72(1), 5–21.
- Hervieu-Léger, D. (2000). *Religion as a chain of memory*. Polity Press.
- HL-senteret. (2024). *Hva er en minoritet?* <https://www.hlsenteret.no/undervisning/kunnskapsbasen/livssyn/minoriteter/hva-er-en-minoritet/hva-er-en-minoritet>
- Hovdelien, O. (2018). Forskning på religion og livssyn i barnehagen – oversikt og tendenser 1996–2018. *Prismet*, 69(4), 281–301.
- Hovdelien, O., Einarsen, S. L., Giæver, K. & Hidle, K.-M. W. (2017). *Minoritetsreligioner i barnehagen*. Fagbokforlaget.
- Høeg, I. M. (2022). Religion og identitet i den trønderske flerkulturelle forsamling. I C. A. Døving (Red.), *Jødisk. Identitet, praksis og matkultur* (s. 202–224). Universitetsforlaget.
- Haaland, G. (2011). Den todelte Tora – Tanakh og Talmud. I J. Braavig & Å. Justnes (Red.), *Hellige skrifter i verdensreligionene* (s. 21–56). Høyskoleforlaget.
- Johannessen, L. E. F., Rafoss, T. W. & Rasmussen, E. B. (2018). Tematisk analyse. I L. E. F. Johannessen, T. W. Rafoss & E. B. Rasmussen (Red.), *Hvordan bruke teori?* (s. 278–313). Universitetsforlaget.
- Johnsen, V. U. (2018). *Læreres opplevelse av utfordringer i mat og helse-undervisningen på ungdomsskoletrinnet: Med vekt på elevers kostholdspreferanser og -restriksjoner* [Masteroppgave, OsloMet]. <https://oda.oslomet.no/oda-xmlui/handle/10642/6159>
- Kleive, H. V. (2020). Levd hverdagsreligion. I B. Løvlie, P. Halse & K. Hatlebrekke (Red.), *Tru på Vestlandet: Tradisjoner i endring* (s. 289–309). Cappelen Damm Akademisk.

- Kleive, H. V. (2022). Buddhistisk konfirmasjon. I H. V. Kleive, J. G. Lillebø & K.-W. Sæther (Red.), *Møter og mangfold. Religion og kultur i historie, samtid og skole* (s. 109–128). Cappelen Damm Akademisk.
- Kommisar, V. (1998). *Jødiske gløder*. Luther Forlag.
- Kraemer, D. C. (2020). *Jewish Eating and Identity Through the Ages*. Routledge.
- Kunnskapsdepartementet. (2011). *Det kan skje igjen*. Rapport fra Kunnskapsdepartementets arbeidsgruppe om antisemittisme og rasisme i skolen. https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/kd/vedlegg/grunnskole/eidsvagtvalget/eidsvagt_rapport_det_kan_skje_igjen.pdf
- Kunnskapsdepartementet. (2020). *Kunnskapsløftet*. Læreplanverket for grunnskolen. <https://www.udir.no/laring-og-trivsel/lareplanverket/>
- Kvale, S., Brinkmann, S., Anderssen, T. M. & Rygge, J. (2015). *Det kvalitative forskningsinter- vju* (3. utg., s. 381). Gyldendal akademisk.
- Levin, M. (2008). Og du skal fortelle dine barn. *Kirke og kultur*, 113(6), 494–503. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-3002-2008-06-09>
- London, L. (2009). *Jødisk mat på norske fat: en kulturhistorisk kokebok*. Forlaget Press.
- Maxwell, J. A. (1992). Understanding and validity in qualitative research. *Harvard Educational Review*, 62(3), 279–300.
- Melchior, J. & Mizrachi, R. (2024). Rachel & rabbineren utforsker det jødiske uni- verset [Videopodcast]. [Jødedommen.no. https://www.xn-jdedommen-l8a.no/rachel-og-rabbineren/](https://www.xn-jdedommen-l8a.no/rachel-og-rabbineren/)
- Midtbøen, A. H., Orupabo, J. & Røthing, Å. (2014). *Beskrivelser av etniske og religiøse mino- riteter i læremidler*. Institutt for samfunnsforskning.
- Opplæringslova (2022). https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1998-07-17-61/KAPITTEL_1#KAPITTEL_1
- Pilz, S. K. (2017). The Earth is the Eternal's and the fullness thereof: Jewish food culture and the blessings before eating. *Liturgy*, 32(2), 14–23. <https://doi.org/10.1080/0458063X.2017.1262633>
- Regjeringen. (2023). Nasjonale minoriteter. <https://www.regjeringen.no/no/tema/urfolk-og-minoriteter/nasjonale-minoriteter/id1404/>
- Ryslett, K. & Håberg, L. I. A. (2022). Matomsyn i barnehage-måltidet i eit berekraftig folke- helseperspektiv. I *Bærekraft fjordantologien 2022* (s. 128–145). Universitetsforlaget.
- Stake, R. (2000). I N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Red.), *Handbook of qualitative research* (2. utg., s. 435–454). SAGE.
- Stein, L. & Isaacs, R. H. (2017). *Let's eat: Jewish food and faith*. Stackpole Books. ProQu- est Ebook Central. <https://ebookcentral.proquest.com/lib/hivolda-ebooks/detail.action?docID=5059967>
- Tagset, T., Hagen, T. A. & Wågø, M. (2021). Unge jøder i Norge. https://www.nrk.no/tron- delag/xl/unge-joder-i-norge-utfordrer-religiose-pabud-og-tradisjoner_-men-vil-hol- de-pa-sin-jodiske-identitet-1.15654769
- Thagaard, T. (2018). *Systematikk og innlevelse: en innføring i kvalitative metoder* (5. utg.). Fagbokforlaget.
- Theil, R. & Johansen, P. (2024, 3. januar). Jiddisk. I *Store norske leksikon*. <https://snl.no/jiddisk>

- Utdanningsdirektoratet. (2017). *Rammeplan for barnehagen*. <https://www.udir.no/globalassets/filer/barnehage/rammeplan/rammeplan-for-barnehagen-nynorsk2017.pdf>
- Veka, I. (2022). *Mat- og helselærernes didaktiske praksiser: En casestudie på tre barneskoler* [Doktoravhandling, Høgskulen på Vestlandet]. <https://hvlopen.brage.unit.no/hvlopen-xmlui/bitstream/handle/11250/3037983/Veka.pdf?sequence=5&isAllowed=y>
- Veka, I., Wergedahl, H. & Holthe, A. (2018). Oppskriften – den skjulte læreplanen i mat og helse. *Acta Didactica Norge*, 12(3). <https://doi.org/10.5617/adno.4829>

